

en wijdverbreide collaboratie aan de ene kant, en in 'angst' voor assimilatie en verlies van identiteit aan de andere kant. Er was steeds een soort balanceract tussen deze 'angsten'. Een aantal auteurs (niet alle) heeft geprobeerd deze rode draad in hun bijdrage te verwerken, wat soms iets kunstmatig heeft. In sommige opzichten is het gebruik van het begrip 'Angstregime' verhelderend, maar het is niet het centrale thema van het boek. Dat is veeleer de mogelijkheden en kansen die de federalisering van België sinds de jaren 1970 bood om de taalkundige en culturele eigenheid te vertalen in politieke en culturele autonomie (binnen de door de federale staat bepaalde grenzen).

Na hoofdstukken over de bestuurlijke en juridische kanten van de autonomie, de politieke verhoudingen en de Duitssprekende gemeenschap als minderheidsgroep, volgen hoofdstukken over de economische ontwikkeling, infrastructuur en mobiliteit, het onderwijs, de positie van de vrouw, het verenigingsleven, en de Oost-Belgische identiteit. De bijzondere positie van de Duitssprekende gemeenschap wordt belicht in beschouwingen door historici 'van buiten' (uit Frans- en Nederlandstalig België, Duitsland en Luxemburg). Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk over de levendige geschiedbeleving en -beoefening in de Duitstalige gemeenschap, die zich hebben vertaald in geschiedschrijving van hoog niveau door een aantal uitnemende historici. Dat is des te opvallender omdat er slechts 78.000 Duitssprekende Belgen zijn. De veelzijdige geschiedenis van de Duitstalige gemeenschap is vastgelegd in zes kloeke delen onder de overkoepelende titel *Grenzerfahrungen*. Dit deel is het laatste in die reeks.

De positie van dit gebied als onderdeel van de hiervoor genoemde *Rhineland frontier* rechtvaardigt de overkoepelende titel van de reeks als geheel, maar *Grenzerfahrungen*, gebaseerd op betrekkingen over de staats- of gebiedsgrenzen heen, komen in dit laatste deel nauwelijks aan bod. Het gaat grotendeels over de interne (politieke, sociale, economische, culturele) geschiedenis van het gebied. Dat is niet alleen een gevolg van de gekozen invalshoek; eerder maakt het duidelijk dat de Duitstalige

gemeenschap in de afgelopen vijftig jaar een vaste inbedding in het Belgische federale staatsverband heeft gekregen en dat de zo lang omstreden positie als grensgebied definitief voorbij is. Het boek legt vast hoe dit proces zich heeft voltrokken. De vraag hoe de *Grenzerfahrungen* zich in het 'Europa zonder grenzen' hebben ontwikkeld komt niet aan de orde. In hoofdstad Eupen zetelt het bureau van de Euregio Maas-Rijn, waarin de Duitstalige gemeenschap, de beide Limburgen, de provincie Luik en de regio Aken samenwerken. De geschiedenis van deze 'Europeanisering' en de gevolgen daarvan voor nieuwe grenservaringen van de Duitstalige gemeenschap hadden een extra hoofdstuk in dit boek verdiend.

Ad Knotter

DAMIEN PIRON, ZOÉ EVRARD (EDS.)

Le(s) néolibéralisme(s) en Belgique. Cadre macroéconomique, applications sectorielles et formes de résistance (Science politique 27)

Louvain-La-Neuve, Academia, 2023, 289 p.

Neoliberalisme is sinds ongeveer vijftien jaar onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. *The road from Mont Pèlerin*, de studie van Mirowski en Plehme over de Mont Pèlerin Society, de beweging die vanaf 1947 het neoliberalisme ideologisch fundeerde, is hierin een mijlpaal. In Frankrijk (S. Audier) en Nederland (Mellink en Oudenampsen) zijn recent bijzonder boeiende studies verschenen over het neoliberalisme in een nationale context. België hinkt hierbij enigszins achterop, wat merkwaardig mag heten omdat in België het sociaaleconomisch beleid vanaf de jaren 1980 meer en meer in het teken staat van het neoliberalisme. Bovendien is voor elke internationale onderzoeker van het neoliberalisme het Gentse erfgoedcentrum Liberas als het ware een verplichte halte omdat daar belangrijk archief bewaard wordt van precies de Mont Pèlerin Society.

Dit boek haalt de Belgische achterstand deels in. In deze bundel waaraan politicologen, sociologen, economen, juristen en geografen van de ULiège, ULB, UCL en de CRISP meewerkten, wordt een eerste bilan opgemaakt van het neoliberalisme en bepaalde vormen van oppositie ertegen in België.

De bundel telt negen hoofdstukken waarin, na een sterke methodologische inleiding van Damien Piron en Zoé Evrard, wordt ingegaan op de sleutelperiode 1979-81 toen het fundament werd gelegd voor de eerste beleidsmatige doorbraak van het neoliberalisme en onderzocht wordt, aan de hand van concrete cases, hoe de 'neoliberalisering' concreet gestalte kreeg of invloed had in een aantal domeinen zoals de regulering van de beurshandel, de financieringsmechanismen van gewesten en gemeenschappen, het wetenschapsbeleid, de federalisering van de kinderbijslag, de psychiatrische zorg, het Waalse economische innovatiebeleid en de spoorwegpolitiek. De oppositie tegen het neoliberalisme wordt bekeken aan de hand van het verzet van het Waalse parlement tegen het CETA-vrijhandelsakkoord tussen de EU en Canada, de politiek inzake de bescherming van het leefmilieu (emissierechten) en de informatisering van de zorgsector. ULB-socioloog D. Zomara-Vargas besluit de bundel. De verschillende artikelen zijn gebaseerd op origineel onderzoek, vaak in het kader van een doctoraat.

Deze bundel biedt een goed eerste overzicht van de geschiedenis van het neoliberalisme in België sinds de late jaren 1970. Hij toont vooral overtuigend aan hoe het paradigma aanknopingspunten vond bij de sociaaldemocratie en de christendemocratie en meegenomen werd in de beleidspraktijk van bewindspersonen van beide politieke stromingen. Dit was overigens niet specifiek voor België, maar werd eerder al vastgesteld in Nederland en Groot-Brittannië. De gekozen casussen zoals bijvoorbeeld het door Jean-Claude Marcourt gevoerde economische innovatiebeleid (*Creative Wallonia*) geven goed aan hoe neoliberale ideeën doorsijpelden in de sociaaldemocratische beleidspraktijk. Opvallend daarbij is dat, globaal genomen, belangrijke expliciete dragers van het neoliberale project, zoals Guy Verhofstadt, relatief weinig aandacht krijgen. Origineel is ook de 'multi-level' benadering. Evoluties in België worden gekaderd in het proces van Europese integratie, die aan de 'neoliberalisering' stimulansen gaf. Tevens worden de opeenvolgende staatsvormingen in België bekeken vanuit de vraag of die een mogelijkheid boden

om neoliberale recepten ingang te doen vinden of nog, hoe in de beleidspraktijk neoliberale opvattingen zich eerder en meer uitgesproken vestigden in Vlaanderen dan in Wallonië.

De auteurs bekijken het neoliberalisme kritisch, maar genuanceerd en empirisch gefundeerd, en plaatsen het zeer expliciet in het internationale onderzoek over het fenomeen. Dat wordt in het inleidend essay heel helder gekaderd, met verwijzing naar de verschillende benaderingen. In de verschillende artikelen wordt steeds verwezen naar de stroming waarbinnen de auteurs zich plaatsen, wat de homogeniteit van de bundel ten goede komt. De meeste auteurs leunen aan bij de foucaultiaanse tendens in het onderzoek over het neoliberalisme, waar sterke nadruk ligt op het discours, het construeren van een nieuwe politieke consensus en nieuwe regels voor het maatschappelijk-economisch functioneren die zo de normaliteit uitmaken. Verder wordt aansluiting gezocht bij die tendensen in het neoliberalisme-onderzoek die focussen op het traject dat naar liberaal geïnspireerd beleid leidt. Een tendens is afwezig, die naar het neoliberalisme in de vroege fase in de context van de jaren 1930 toen het neoliberalisme in de zoektocht naar een alternatief voor het laissez-faire, een nieuwe rol uittekende voor de staat, die tegelijk een antwoord was op het keynesianisme. Toch krijgt de alternatieve rolinvulling van de staat in deze bundel veel aandacht. In het spoor van het internationale onderzoek over het neoliberalisme tonen verschillende bijdragen aan dat er niet zozeer sprake was van minder staat (het omgekeerde is vaak waar), maar naar een andere wijze van functioneren van het staatsapparaat (inschakelen van consultancy, structurele uitbouw van expertise zoals de steunpunten in de Vlaamse administratieve praktijk). Van bijzonder belang hierbij is de (ook door Wolfgang Streeck al vastgestelde) machtsverschuiving ten voordele van instellingen die niet functioneren op basis van meerderheden (zoals het parlement), maar van expertise. De auteurs noemen de Hoge Raad van Financiën en het Grondwettelijk Hof die in de implementatie van de financieringswet, die de geldstromen naar gewesten en gemeenschappen

regelt, een grote rol toebedeeld kregen of konden spelen. Ook de rolinvulling van de staat wordt anders, waarbij hij behalve marktmeester ook initiator van markten wordt zoals bij de handel in emissierechten. De bijdragen over de oppositie tegen het opleggen van een bepaald IT-model aan artsen toont het belang van door de staat doorgevoerde grootschalige informatisering als voorwaarde en opportuiniteit voor marktcreatie.

Hoewel deze bundel zich aandient als een eerste verkenning en dus geen volledigheid ambieert, zijn er toch domeinen waarvan het jammer is dat ze niet meer aandacht krijgen. Dat is zo voor de rol van de pers die, zo toont internationaal onderzoek aan, van groot belang was voor de verspreiding van neoliberale opvattingen. Bepaalde artikelen zijn in sterke mate gebaseerd op journalistieke bronnen zoals de boeken van Hugo De Ridder en focussen op de rol van elites in organisaties. Dit is zeker te verantwoorden vanuit het onderzoeksperspectief van de *consociational democracy*, die aan de zuilelites een cruciale rol toebedeelt in de politieke besluitvorming, maar daardoor blijft de interne oppositie wat uit beeld. Het is mede de mate waarin die niet meer kon wegen op de besluitvorming die doorbraken van nieuwe paradigma's zoals het neoliberalisme verklaart. De auteurs hebben een goed zicht op de literatuur, maar toch zijn er enkele lacunes. In de publicaties van Alain Meynen werden bijvoorbeeld eerder al gelijklopende bevindingen of hypothesen geformuleerd. Deze randbemerkingen doen weinig af aan de kwaliteiten van dit boek. Het opzet van het werk om een onderzoeksagenda over het neoliberalisme in België te openen is zeker geslaagd. Ook historici kunnen hier een rol in spelen. Wie zich daartoe geroepen voelt heeft met deze bundel alvast een stevige conceptuele basis.

Dirk Luyten

PETER STABEL, JEROEN PUTTEVILS

Voltooid verleden, onvoltooid geschiedenis: een essay over geschiedenis en identiteit

Brussel, ASP, 2023, 255 p.

Cet essai est remarquable à plus d'un titre. Il est de notoriété publique que les historiens ne s'attardent que rarement, voire jamais, sur les questions théo-

riques. Rédigé avec élégance, l'essai tente de relever ce défi. Il s'assigne pour objectif de s'adresser à la fois au public universitaire et au grand public. Les réflexions critiques sur le rôle de l'historien dans la société sont devenues rares depuis l'ouvrage délicieusement provocateur «De vreugde van Houssaye» (1992) de Jo Tollebeek et Tom Verschaffel ou le «Vertige de l'historien» (1998) de Jean Stengers. Ces deux publications s'inscrivaient pleinement dans l'héritage historiographique de la crise beaucoup plus large du structuralisme remontant aux années 1970. Les notions distinctes de «postmodernisme», de «poststructuralisme» et de «tournant linguistique» remettaient en question la relation entre les sciences humaines et la réalité extradiscursive. L'histoire a dès lors toujours eu un rapport difficile avec ce que Georg Iggers a nommé «le défi postmoderne». Le concept de «sensation historique» de Huizinga (Tollebeek & Verschaffel) et la place du hasard dans les événements et la disponibilité des sources (Stengers) ont en quelque sorte été considérés comme des voies de contournement de cette crise en «rendant au passé l'incertitude de l'avenir» (Raymond Aron). Les liens autrefois évidents entre l'historien et les fonctions sociales et politiques de son sujet d'étude se sont alors relâchés. Les historiens devaient soit revoir leurs ambitions à la baisse (Stengers), soit presque écrire 'l'histoire pour l'histoire' (Tollebeek & Verschaffel). À l'aube du 21e siècle, cela s'apparente à une volte-face. Els Witte a en effet expliqué de manière convaincante (*Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa*, 2009) comment, au lendemain de la Seconde Guerre mondiale, l'écriture de l'histoire s'est progressivement imbriquée dans ce qu'elle a appelé «les projets politiques et idéologiques de l'après-guerre». Lorsque ces projets ont été soumis à un examen critique, dans le dernier quart du 20e siècle, certains historiens ont été confrontés à une véritable crise existentielle. Cette histoire fascinante reste à écrire et ne se limite évidemment pas à la Belgique. Elle est cependant intimement liée à d'importantes évolutions institutionnelles et sociétales telles que l'avènement de la Belgique en tant qu'État fédéral ou la dépillarisation (pluralisme soutenu par l'État). Parallèlement à des développements internationaux beaucoup